

Ole Michael Selberg

Samnorskfløyens argumentasjon mot Språkrådets liberaliseringsvedtak

(Trykt i Frisprog, 1980, nr. 10)

I dag, 42 år etter at 1938-rettskrivningen ble innført, 23 år etter at læreboknormalen ble vedtatt, 14 år etter at Vogt-komiteen fremla sin innstilling og 9 år etter at Stortinget opprettet Norsk språkråd, foreligger det omsider et språkrådsvedtak om justeringer i læreboknormalen for bokmål. Dersom de foreslåtte endringer blir satt ut i livet, vil en rekke tradisjonelle former, som til tross for sin utbredelse har vært forbudt i årtier, igjen få offisiell status ved siden av de såkalte «tilnærmingsformer».

Vedtaket, som nå er ute til høring hos forskjellige pedagogiske instanser, har som ventet utløst sterke reaksjoner på språkradikalt hold. Den 22. februar i år sendte 49 lærere i norsk språk ved universiteter og distriktshøyskoler et brev til Kirke- og undervisningsdepartementet der de bad departementet om ikke å stadfeste de fleste av liberaliseringsforslagene. Norskfilologenes forsøk på å få departementet til å desavuere flertallet i Norsk språkråds bokmålsseksjon, og på å gi sitt eget språkpolitiske standpunkt økt tyngde ved å fremstille det som vitenskapelig fundert, er senere blitt kraftig imøtegått i pressen, bl.a. av formannen i Norsk språkråds særutvalg for bokmål, professor Eyvind Fjeld Halvorsen, og har også avfødt et «motbrev» til departementet, undertegnet av 160 vitenskapelige tjenestemenn ved samtlige norske universiteter.

Til de siste i rekken av språkradikale utspill hører en kampanje mot særbehandling av riksmålet (Dagbladet 9.5.1980) og en uttalelse fra styret i Landslaget for norskundervisning (Aftenposten 12.5.1980), som advarer mot å øke variantmengden i

læreboknormalen og reiser krav om en mest mulig «talemålsnær» normal.

Hvilke argumenter er det så språkradikalerne anfører til støtte for sin motstand mot en utvidelse av læreboknormalen? Den følgende oversikt pretenderer ikke å være fullstendig, men omfatter forhåpentlig de viktigste innvendinger av mer eller mindre formell art.

1. Vedtaket om liberalisering av bokmålsrettskrivningen innebærer en klar kursendring i norsk språkpolitikk.

Argumentet, som fremføres i brevet fra de 49, vil skape inntrykk av at Språkrådets bokmålsseksjon har gått ut over sitt mandat (jfr. argument 2) og forsøkt å gi norsk språkpolitikk en ny retning som ikke er godkjent av de ansvarlige politiske myndigheter.

Påstanden om at liberaliseringsvedtaket innebærer en kursendring, er uholdbar. Kursen ble lagt om allerede i 1971 da Stortinget vedtok å opprette Norsk språkråd med en formålsparagraf som innebar at tilnærminglinjen ikke lenger skulle være den eneste rettesnor for norsk språknormering. Språkrådets liberaliseringsforslag er en naturlig konsekvens av det vedtak Stortinget gjorde i 1971.

2. Liberaliseringsvedtaket er i strid med lov av 18. juni 1971 om Norsk språkråd.

Påstanden, som er blitt utførlig behandlet og imøtegått i amanuensis Tor Guttus kronikk i Aftenposten 28.3.1980, bygger på en sterkt utvidende tolkning av lovens paragraf 1, ledd b, som pålegger Språkrådet å «støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen», og på en total neglisjering av samme paragrafs ledd a, hvor det heter at språkrådet skal «verne om den kulturarv som norsk skriftspråk og talespråk representerer», og bl.a. «fremme toleranse og gjensidig respekt i forholdet mellom alle som bruker norsk språk i dets forskjellige varianter, og verne om den enkelte borgers rettigheter når det gjelder å bruke språket».

Det kan neppe være tvil om at en liberalisering av rettskrivningen som både ivaretar språkvern hensynet ved å gi utbredte tradisjonelle former lærebokstatus, og samtidig imøtekommer de radikales ønsker ved å godkjenne tilnærmingsformene som likeverdige, stemmer bedre med lovens intensjoner enn en videreføring av den tvunge tilnærmingslinjen, som innebærer at en rekke forekommende skriftspråksformer utelukkes fra den offisielle norm.

3. Før myndighetene tar stilling til liberaliseringsvedtaket, må det avklares nærmere hvilke prinsipper Norsk språkråd skal legge til grunn for sitt normeringsarbeid.

Stortingets vedtagelse av lov om Norsk språkråd må vel i seg selv kunne antas å være uttrykk for en bestemt oppfatning av hvordan det bør normeres – nemlig slik at man i høyere grad enn før tar hensyn til faktisk forekommende språkbruk. Dersom Stortinget ønsket at normeringen skulle forsette i de samme baner som før, er det vanskelig å forstå hvorfor det i 1971 erstattet Norsk språknemnd med Norsk språkråd, og gav det nye språkkrøktorganet en formålsparagraf som på vesentlige punkter avvek fra Språknemndas.

På lignende måte må også de avklarende diskusjoner som har vært ført i Språkrådet, og de vedtak rådet har gjort, kunne oppfattes som en tilkjenneivelse av et bestemt standpunkt i spørsmålet om normeringsprinsipper. Implisitt i bokmålsseksjonens vedtagelse av liberaliseringsforslagene ligger vel nettopp det syn at man **ikke** skal normere slik at man stenger ute former som opptrer hyppig i skriftspråket.

4. Før myndighetene tar stilling til liberaliseringsvedtaket, må forekomsten av forskjellige ord- og bøyningsformer i moderne norsk skriftspråk undersøkes nærmere.

Både dette argumentet og det foregående anføres i brevet fra de 49 norskfilologene. Øyensynlig er de ikke oppmerksom på at de dermed innvikler seg i en viss motsigelse. Kravet om en undersøkelse av skriftspråket forutsetter nemlig at man allerede har besvart spørsmålet om prinsipper for normeringen, og

bestemt seg for å normere med utgangspunkt i eller under hensynten til faktisk forekommende skriftlig språkbruk.

Men denne lille logiske svikt i overgangen fra argument 3 til argument 4 er tross alt av langt mindre interesse enn at de 49 her legger seg på kollisjonskurs med hele den tradisjonelle tilnæringspolitikken, som de foregir å forsvare. Den har jo helt fra slutten av 1930-årene gått ut på å forandre gjeldende rettskrivning **stikk i strid med dominerende skriftlig språkbruk**, uten å la seg avskrekke av den kjensgjerning at «for å bli godkjent som skriftlig norm må et uttrykk være i alminnelig bruk hos de skrivevante» (Finn-Erik Vinje, *Norsk språk – tilstand og vekst*, Oslo 1979, s. 22). Tilnæringsformene som ble gjort obligatoriske ved rettskrivningsreformen i 1938, savnet som kjent praktisk talt enhver støtte i sakprosaen, det område av skriftspråket som ifølge professor Vinje er «den normative grammatikkens arbeidsfelt» (ib. s. 24).

Men la nå dette være som det vil. Vi konstaterer at underskriverne av brevet fra de 49 har endret oppfatning på dette punkt – de er nå villige til å ta hensyn til skriftspråket, men påpeker at man trenger mer forskning om «språkbruken og utviklingstendensene» før man foretar seg noe. Standpunktet kan ved første øyekast virke plausibelt. Går man imidlertid Språkrådets vedtak nærmere etter i sømmene, begynner man å undres. Kan det virkelig herske tvil om at de ordformer som her foreslås inntatt i offisiell rettskrivning, er såpass alminnelige i skriftlig bruk at de fullt ut forsvarer sin plass i en rettskrivning som skal bygge på **usus**, dvs. språkbruken, og ikke på språkpolitiske ideer om hvordan språket *bør* være? Behøver man å «forske» for å bli klar over at både *boka* og *boken*, *klokka* og *klokken*, *døra* og *døren*, *fram* og *frem* er gangbare former i norsk skriftspråk anno 1980? Er det ikke tilstrekkelig å følge med i aviser av forskjellige politiske avskygninger, i ukeblad og fagpresse, i norsk og oversatt skjønnlitteratur?

Dessverre gir de 49 ingen antydning om hvor **sterkt** de vil forlange at de moderate formene skal stå i forskjellige typer lit-

teratur for at de skal kunne gå med på å slippe dem inn i gjeldende rettskrivning. Skal forholdet mellom *suppen : suppa, vesken : veska, frem : fram, nødet : nødde, ren : rein* osv. være som 2 : 1 eller som 1 : 1? Eller er det nok at det er som 1 : 2 eller 1 : 3 – eller kanskje til og med 1 : 4? Selv i det siste tilfelle må jo de forbudte moderate formene sies å ha forholdsvis stor utbredelse. Og videre: hvis det skulle vise seg at forholdet mellom *grøn : grønn, tal : tall, egen : egen* osv. er som 1 : 100 eller 1 : 1000 – vil de 49 da ta konsekvensen av dette og gå inn for å fjerne dem fra normalen?

Inntil man får svar på disse og lignende spørsmål, kan man vanskelig betrakte kravet fra de 49 som annet enn spillfekteri – et forsøk på å få iverksettelsen av liberaliseringsvedtaket utsatt på ubestemt tid.

5. Den nødvendige liberalisering er allerede skjedd. Ved Kirke- og undervisningsdepartementets rundskriv av 13. april 1973 har skoleelever fått full adgang til å bruke tradisjonelle riksmålsformer i entall av hunkjønnsord ('boken'), flertall av intetkjønnsord ('garnene') og preteritum av svake verb ('bygget').

Enhver som har lest nevnte rundskriv, vil vite at det dreier seg om en henstilling fra departementet til skolene om ikke å gi feil dersom elevene «i sine skriftlige arbeider også utenom eksamen fraviker den gjeldende rettskrivning for bokmål». Departementet understreker at henstillingen «ikke innebærer noen form for endring av gjeldende rettskrivning for bokmål». Det skal fortsatt undervises «i samsvar med de bøyningsregler som rettskrivningen fastsetter». Derfor er det neppe holdbart å si at de tradisjonelle formene er blitt «tillatt» (Vinje, ib. s. 244). Det departementet har gjort, er bare å anmode skolene om ikke å praktisere de straffesanksjoner (én eller flere røde streker) som overtredelser av bestemmelsene tidligere medførte.

6. Dersom Språkrådets vedtak om en liberalisering av læreboknormalen for bokmål blir satt ut i livet, vil det føre til forvirring og usikkerhet.

For å gi dette argumentet tyngde forsøker den radikale falanks

å fremstille læreboknormalen av 1959 som en garanti for en noenlunde enhetlig språkbruk. I brevet fra de 49 karakteriseres den slik: «Læreboknormalen derimot har hatt fastere regler. Denne normalen har med sine eneformer og jamstilte hovedformer markert de normerende myndigheters vurdering av en landsgyldig hovednorm». I resolusjonen som Landslaget for språklig samling i fjor vedtok mot liberaliseringsforslagene, heter det: «En forholdsvis fast læreboknormal er dessuten nødvendig for et ensarta språkpreg til lette for offentlig administrasjon» (Språklig Samling, 1979, nr. 1). Sammenhengen tyder unektelig på at formuleringen er ment som en beskrivelse av læreboknormalen av 1959 og dens funksjon i det norske samfunn i dag. Karakteristikken gjentas med små variasjoner i uttalen fra styret i Landslaget for norskundervisning (Aftenposten 12.5.1980), hvor det understrekes at det er pedagogisk nødvendig å bevare en fast læreboknormal med få valgmuligheter «som sikrer en ensartet og konsekvent skrivemåte hos lærere, lærebokforfattere og lærebokforlag».

Vi står her overfor typiske eksempler på lite hederlig *ad-hoc*-argumentasjon. Den som kjenner læreboknormalen – og det må vi vel tro at norskfilologene, medlemmene av LSS og styret i LNU gjør! – kan neppe med hånden på hjertet kalle den «en landsgyldig hovednorm», som ovenikjøpet er «forholdsvis fast». For at man med noen rimelighet skal kunne tale om en **norm**, må det foreligge en viss enhet i språkbruken, en konsensus med hensyn til normkjernenes hovedtrekk. De former som inngår i læreboknormalen, danner ingen slik naturlig helhet. Enhver som er i besittelse av en smule stilsans, vil vel være enig i at setninger som *Dronninga skreik da dottera skauv glasa i golvet* (korrekt bokmål ifølge læreboknormalen) og *Dronningen skrek da datteren skjøv glassene i golvet* (også korrekt bokmål ifølge læreboknormalen) umulig kan inngå i en og samme «landsgyldige hovednorm», og begge sies å være likeverdige virkeliggjørelser av denne i normal sakprosa.

Læreboknormalen faller i virkeligheten fra hverandre i flere delnormaler pluss en uendelig rekke mulige kombinasjoner

av mer eller mindre radikal karakter. Dette er ingen ny oppdagelse – det er blitt påpekt en rekke ganger før, og for så vidt også direkte innrømmet av både myndighetene og språkradikalerne (jfr. kvoteordningen som påbyr at $\frac{1}{3}$ av stoffet i leseverk for bokmålslever skal være på radikalt bokmål, og henstillingen fra Språkrådets styre til KUD høsten 1978 om å «vurdere tiltak som kan sikre at det blir utgitt norsklærer med radikale bokmålsformer jamsides med moderate»).

Skal man kunne forsvare karakteristikken av læreboknormalen som «en landsgyldig hovednorm», må man antagelig hevde at man har brukt ordet 'læreboknormal' i en spesiell, nærmest pickwickiansk betydning, som noe nær synonymt med 'den moderate variant av læreboknormalen'. I så fall blir selvfølgelig variantmengden betydelig innsnevret. Former som *skauv*, *dottera*, *glasa* kommer da ikke lenger på tale som jevnbyrdige muligheter i sakprosa, og læreboknormalen får større likhet med det vi vanligvis forstår ved en norm – skjønt det må tilføyes at det er en norm som fremdeles på flere viktige punkter avviker fra utbredt skriftlig språkbruk ellers i samfunnet.

Men det er neppe dette de 49 norskfilologene og de to landslagene har ment. Så klønet uttrykket man seg ikke når man i sin midte har professor Vinje, opphavsmannen til de berømte språkvetreglene. Derimot kan det kanskje tenkes at man av taktiske grunner finner det opportunt å bruke ett og samme begrep, som almenheten har høyst dunkle forestillinger om, snart i den ene betydning og snart i den annen.

Holder vi fast ved at læreboknormalen ikke er noen norm i vanlig forstand, men rett og slett summen av de heterogene ord- og bøyningsformer som står til rådighet for lærebokforfattere i Norge anno 1980, kan omsorgen for en ensartet språkbruk og ønsket om ikke å forvirre elevene vanskelig anføres som troverdige argumenter mot en iverksettelse av Språkrådets liberaliseringsforslag. Forvirringen blir neppe større om det føyes ytterligere noen varianter til de mange som fra før opptar plass i ordlistene. Det man til gjengjeld oppnår ved slik utvidelse av læreboknormalen i grenseområdet mot de mode-

rate klammeformer og de totalforbudte riksmålsformer, er for det første en reduksjon av kløften mellom det språket som kan brukes i lærebøker og det språket elevene møter utenfor skolen. At dette byr på pedagogiske fordeler, burde være innlysende. Dessuten – og det er vel så viktig! – eliminerer liberaliseringsforslaget langt på vei en av læreboknormalens hovedsvakheter, nemlig den **uforutsigbarhet**. Mens en norm som er forankret i en språkgruppes faktiske skriftlige usus, lar seg beherske uten altfor stort besvær av en som er fortrolig med språkbruken i presse og litteratur, tvinger læreboknormalen den vanlige skribent, som ikke er norskfilolog, til stadig å konsultere rettskrivningsordlister. Bare slik kan han være sikker på at han hele tiden holder seg innenfor normen. Hans egen kompetanse som språkbruker, som medlem av det språksamfunn han henvender seg til, kan ikke fortelle ham at der riktig å skrive *høymælt*, men ikke *lavmælt*, at det heter *ramn*, ikke *ravn* osv. I slike detaljer avsløres den gjeldende læreboknormals udemokratiske karakter. Det er en norm som man må være fagmann for fullt ut å beherske.

Særlig innlysende blir dette hvis man betrakter reglene for bruken av den bestemte artikkelen *-a* i hunkjønn. Hvem kan på grunnlag av sin egen kompetanse som språkbruker vite at det er lov å skrive både *blusen* og *blusa*, men derimot ikke *kåpen*? Den som vil være på den sikre siden, må konsekvent bruke *-a* ved alle ord som er hunkjønn i målførene.

Sammenfattende kan man vel si følgende om liberaliseringsmotstandernes «forvirringsargument»:

a) Dersom **læreboknormal** i tråd med vanlig språkbruk skal forstås som hele spekteret av læreboktillatte ord- og bøyningsformer, er variantmengden allerede så stor og uensartet at den foreslåtte utvidelse neppe kan antas å forverre elevenes situasjon nevneverdig.

b) Dersom det med **læreboknormal** bare siktes til normalens moderate variant, som jo i praksis har vært den dominerende, kan betenkelighetene ved å øke variantmengden synes bedre underbygget. Men forutsetningen er vel i så fall at man

ser på skolespråket som en isolert størrelse – noe som eksisterer avsondret fra resten av samfunnet. Ellers vil man antagelig finne at de pedagogiske ulemper ved en økning av variantmengden mer enn oppveies av de pedagogiske fordeler ved at kløften mellom lærebokspråket og språket ellers i samfunnet blir mindre.

Slår man i yrkeslisten i telefonkatalogen for Oslo opp under 'Reingjøring og vinduspuss', finner man at over 50 annonsører bruker formen *ren* i forskjellige sammensetninger (*renhold, rengjøring* osv.). Man kan spørre: er det sannsynlig at elevenes språklige usikkerhet ville vokse hvis de skulle risikere å påtreffe formen *ren* også i skolebøkene?

7. Liberaliseringsvedtaket innebærer en urimelig særbehandling av riksmålsfolk i forhold til andre befolkningsgrupper med et talemål som avviker fra gjeldende læreboknormal.

Argumentet ligger til grunn for den aksjon mot særbehandling av riksmålet som Landslaget for språklig samling lanserte i Dagbladet 9.5.1980. Øyensynlig er det også forutsatt som en nødvendig, men uuttalt premiss i professor Einar Lundebys påstand, fremsatt for fem år siden, om at en stor del av ungdommen ville føle «en tilbakegang til eldre former» som «et overgrep» (Språknytt 1975, nr. 3).

Det underliggende resonnement kan formuleres slik: Skriftspråket er det språk som finnes i de ordlister myndighetene har godkjent. Ord- og bøyingsformer som faller utenfor denne rammen, har i prinsippet alle samme status. Derfor er det egentlig ingen forskjell på former som *sengje, sengjå; sole, solå* – og former som *sengen* og *solen*. I alle disse tilfellene dreier det seg om former som opptrer i visse typer talemål, men som ikke er godkjent i den offisielle skriftnormal. Å åpne rettskrivningen for former som *sengen, solen* er derfor ensbetydende med å innrømme de språkbrukere som har disse former i sitt talemål, et ubillig fortrinn fremfor språkbrukere som sier *sengje* eller *sengjå, sole* eller *solå*.

Resonnementet forutsetter at man ser helt bort fra skrift-

språket slik det fremtrer utenfor de offisielle ordlister. Dermed argumenterer det på en måte **forbi** Språkrådets vedtak, som jo bygger på det syn at det ved normeringen av skriftspråket skal tas hensyn til faktisk forekommende skriftlig språkbruk. Det burde være innlysende at liberaliseringsforslagene ikke er diktert av noe ønske om å preferere riksmålsfolk som talemålsgruppe. Det avgjørende for flertallet i Språkrådets bokmålsseksjon har vært at de former det er tale om, står så sterkt i skriftlig bruk at de vanskelig kan utelukkes fra den offisielle norm hvis denne skal oppstilles på et empirisk grunnlag og ikke først og fremst representere en bestemt språkstridsgruppes særønsker.